

Bakó Botond

GÁSPÁR JÁNOS (1816–1892)

Ki volt Gáspár János?

A Bethlen Kollégium neves vendiákjainak vagy akár kiemelkedő tanárainak hosszú sorában neve szerényen cseng a népszerűség skáláján. Példaértékű élete az utóbbi időben, különösen 1990 után egyre fokozottabban válik közkinccsé. Munkásságával egyaránt kötődött a tanításhoz, az íráshoz és a közéleti tevékenység számos területéhez.

190 éve született, a XIX. Század embere volt, és ma, csaknem 200 év távlatából is időszerű válaszolni arra a kérdésre: Ki is volt Gáspár János? A válaszokat életét, munkásságát jól ismerő kutatók, tudósok, tanárok, diákok, a Kollégiumhoz kapcsolódó krónikások adták meg.

Aknay Tibor, Gáspár János ükunokája, a szépajjáról szóló dokumentumkönyv összeállítója szerint: „a reformkor szülte példaember”.

Szabó T. Attila, a nagy erdélyi nyelvtudós, a kollégiumi tanítóképző volt tanára (1930–1932) a nyelvész Gáspár Jánost emeli ki.

Dr. Kelemen Elemér, a *Dokumentumok* című munka hátsó fedőlapján a hazai gyermekirodalom megteremtőjeként számon tartott, s ekként a némileg ismert és elismert Gáspárról ír.

Kertész József enyedi vendiák, aki később íróként a XX. század elején megjelent visszaemlékező munkájában így jellemzi: „Ez a kedves öregúr, Gáspár János a magyar pedagógia büszkesége és a népiskolai tankönyvirodalom elsőrendű művelője volt.”

Életrajzi adatokból: tankönyv- és ismeretterjesztő író, magántanoda vezető, a magyar irodalom és nevelés tanára, társszerkesztője a tanodai latin–magyar szótárnak, 13 évig a nagyenyedi tanítóképző első kinevezett igazgatója, országos tan-, nevelésügyi, egyházi, megyei és városi bizottságok tagja, és mint ilyen, jó diplomáciai érzékkel megáldott közvetítő ember, kinek számára egy dologban nem létezett kompromisszum: amikor az enyedi főiskola létéről és épségéről volt szó. 23 évig Alsó-Fehér vármegye tanfelügyelője.

Mai kollégiumi diákok szerint: hallottam a nevét, de nem tudom ki az (líceumi diák), a *Csemegék* szerzője, a tanítóképző igazgatója, olvasókönyvek írója stb. (tanítóképzős diákok).

Berde Mária enyedi író a legtalálóbban összegezi munkásságát, színtinte „egy igazi magyar mindenész”.

Fiatalkori barangolások és a tanulás éve

1816. október 27-én született a Torda-Aranyos vármegyéhez tartozó Torockószentgyörgyön, ebben a csodálatos természeti környezettel megáldott faluban. Kortársa Brassai Sámuel, a tudósok nagy öregje, az utolsó erdélyi polihisztor szintén ebben a faluban látta meg a napvilágot.

Fiatalkori életútja egyet jelent a szebbnél szebb természeti és reformkori szellemi barangolásokkal. A *Visszaemlékezések életpályámra* című írásában részletesen beszél életének, pályájának minden epizódjáról.

Szülei a Székelyföldről származnak, mindketten iskolázottak, talán ezzel is magyarázható, hogy kényszer nélkül jár iskolába. Hamar megkedveli a tanulást az ügyes tanítók és az élénk pajtások társaságában. Édesapja iskolamester abban az iskolában, ahol a kis János is tanulja a betűvetést. Később a torockói unitárius iskolában latinul tanul. 1827-től már a nagyenyedi kollégiumban találjuk Kemény Zsigmond szolgadiákjaként. Itt neki, mint az iskolamester fiának naponta egy *un gratis* (kegy-)cipő járt. Atyja így bocsátja el, rámutatván az akkor még dúsgazdag kollégium asztagokkal rakott csűrére: „Lásd fiam, ez mind a tiétek, ne búsulj, nem éheztek meg, én is azon végeztem a kollégiumot mint szegény fiú, aztán, ha jól viseled magad, mi is küldünk hébe-hóba egy kis elemózsiaát.” Szerencsés körülménynek bizonyult, hogy búvárkodhat a nagy könyvtárban, és nemegyszer hallgatja az itt gyakran megforduló „notabilitásokat” és vándor patriotákat (báró Wesselényi Miklós, báró Kemény Dénes, báró Bánffy László, Szász Károly, Zeyk József, Bethlen János gróf).

1834-ben nem várt csapás éri a családot, elveszítik a családfőt, az édesapát. Ez az esemény zsenge ifjúkorban családfenntartóvá teszi, hiszen édesanyjáról és két kisebb testvéréről kell gondoskodnia. Nemsokára el kell hagyniuk Szentgyörgyöt, a kedves hajlékot és a gyönyörű vidéket. Közben kollégiumi diákként szivacsként gyűjti magába a tapasztalatot. Ekkor jelennek meg első írásai, amit álneveken közöl, például: Csongor, Hábor, Komoly, Népfő főleg a *Regélők* című enyedi lapban.

1935–1940-ig felsőbb tanulmányokat folytat a Kollégiumban. Neves tanárok okítják, például Szász Károly, Herepei Károly, Péterfi László, Kovács József, Csorja Ferenc, Farnos Károly, akik egyben írók, vagy éppen közéleti, politikai személyiségek.

Nemcsak a gyönyörű erdélyi tájakat, hanem a kor jeleseit is meglátogatják. 1841-ben egy székelyföldi túra után Budapesten látogatást tesznek Kossuthnál, a pesti *Hírlap* szerkesztői irodájában, és Vörösmartynál, ki a székelyekről kérdezősködött, és a következőt mondá: „olyak lehettek az ősmagyarok is, olyak vére szerzé nekünk a hazát”.

Olvásokör néven működő önképzőkört alakítanak, amit politikai színezetű feljelentés alapján betiltanak. Az ifjú Gáspárt mint a társaság megalapítóját és jegyzőjét 30 napi iskolai fogságra ítélik. Közben megélhetési problémáinak enyhítésére magántanítványokat fogad. Zeyk Miklóssal együtt a „nagy” Szász Károly tanár házában is lakhatott, ami szintén érdekes tapasztalatot jelentett számára. Később Zeyk József személyében újabb tanítvánnyal kezd foglalkozni.

1842-ben tanítványával Berlinbe utazik, ahol megismerkedik az új pedagógia szellemi áramlataival. Diesterweg német pedagógus közvetítésével Pestalozzi, Rousseau, Campe és Curtmann szellemiségét tanulmányozza. Társaival megnyitják a berlini magyarok *Emlékkönyvét*, *Kulturális Egyesületét*, a *Magyar Könyvtárát*. Közben időt szakít Liszt Ferenc hangversenyének a meghallgatására is.

Felnőtté érés és alkotó munka

Hazatéréseivel, 1844-ben, 28 éves korában érdekes fiatalkori utazásokat, szép és sikeres tanulmányutakat hagy maga mögött, és tarsolyában több érték és ismeretség, barátság van. Mindez lehetővé teszi, hogy elfoglalja nevelői állását, és megalapozza hosszú évtizedekre nyúló alkotói munkáját. Berde Mária 1914 nyarán bátyjával együtt megtalálja Gáspár levelezésének egy részét a Bethlen u. 15. sz. alatti ház padlásán, és a következőket írja erről az időszakról: „Barátai rajongó ifjakkól, tevékeny férfiakká lettek, nemcsak hódolnak, hanem bírálják, mások művei helyett sajátjaikat emlegetik.”

A felnőttkori alkotómunka első eredménye az 1845-ben megjelentetett *Fűzérkéek* című tájszógyűjtemény megjelentetése. Érdekes módon Szabó T. Attila, a tudós nyelvészprofesszor, a kollégium tanára (1930–1932), a nyelvész Gáspár Jánosról ír egyik munkájában, és elsőnek mutat rá Gáspár nyelvészeti érdeklődésére a *Fűzérkéek* megjelentetése kapcsán, melyben főleg a népnyelv kincseit gyűjtötte össze. 1845–1846 között részt vesz Pestalozzi századik születési évfordulójának előkészítésében, és az *Erdélyi Híradóban* kiadja az életéről és halhatatlan érdemeiről szóló értekezést, amit ismerősei és barátai körében is felolvas. Az ünnepség lelkes hangulata nyomán megalakítják a *Kolozsvári Nevelői*

Kört, hogy a tanártársakkal, nevelőkkel és tanítókkal barátságos találkozások alkalmával eszméket, tapasztalatokat, módszertani fogásokat cserélhessenek.

1846-ban a kolozsvári *Vasárnapi Újság* rendszeresen közölte Gáspár Nevelői Körének jegyzőkönyveit. Ezt a lapot érdekes módon Szentgyörgy másik nagy szülöttje, Brassai Sámuel szerkesztette. A *Visszaemlékezés életpályámra* című munkájában így ír: „A tanácskozások napló alakban jegyeztem, s a megállapodásokat szintén indokoltam, mely naplónak a régi Vasárnapi Újságban leendő kinyomtatására engedélyt nyer a körtől a szerkesztő Brassai bácsi, s azok ama (már most alig található) nevezetes folyóiratban meg is jelentek. Ugyanebben az évben derült égből villámcsapásként érte a kört az erdélyi főkormányshé elnökének felfüggesztő rendelete. A szépművészet egyesület tehát megszűnt, de akik létrehozták, így Gáspár is, tovább dolgoztak annak ellenére, hogy ezek az évek nem igazán kedveztek a haladó szellemi tevékenységnek.”

1847-ben Kovács Antal vállalkozó társával és néhány más barátja közreműködésével elkészítették a *Magyar Olvasókönyv* I., 7–11 éves gyermekeknek szánt kötetét. Ugyancsak ebben az évben kiadja egyik több kiadást megért nevezetes munkáját, a *Csemegeket*. Erről így emlékezik meg:

„A 3–7, olvasni még nem tudó kisdedeknek szánt Csemegek, illetőleg gyermekmesék és ‘beszélykék’ kiadására – az általánosan érett hiányon kívül – az adta az első impulzust, hogy Curtman kitűnő pedagógus művei között oly kevés ily műre találtam, melyek nagyobb részben ölben tartott kisdedeknek mulattatása alkalmából keletkeztek....” Mind a *Csemegek*, mind az *Olvasókönyv* első kiadása úgyszólván kéz alatt kelt el. Ez ösztönzőül szolgált arra, hogy különösen a *Csemegek*-et a nép ajkáról gyűjtött anyaggal kiegészítse és újra kiadja.

Ebben az időszakban a pedagógiai jellegű tevékenységeken kívül Gáspár ismeretterjesztő cikkeket is publikált a *Természetbarát* című folyóiratban.

Nevezetes fordulópontja életének 1847. vége, amikor házasságot köt Bogdán Juliannával, Bogdán Lajos csombordi gazdatiszt művelt és széplelkű leányával. E házasságból hat gyermek született (három fiú és három leány). Így az élet teljében érkezik el 1948 világrengető eseményeihez, amit a legtöbb kortársával együtt örömmámorban ünnepel. A „magyar birodalom” első pünkösdje azonban nem sokáig tartott. A megtorlás elől a Zeyk családdal együtt az alföldi tiszaroffi rokonokhoz menekülnek, ahol a Borbély család szíves magyar vendégszeretetét élvezhették. A Zeyk családhoz tanítványa is kötötte, akivel 1850-ben együtt tartózkodnak Budapesten, és csak év végén térnek vissza Erdélybe.

A közös tanítás nagyobb hatékonyságának eszméjéből kiindulva az Erdélyben gyökeresen megváltozott viszonyok hatására néhány barátjával

magániskolát nyit több úri család gyermekei számára. Ez a magániskola később (3 év múlva) a kolozsvári református főtanodába olvadt be, ahová Gáspár 1852-ben kinevezést kap mint a magyar irodalom, valamint a nevelés és oktatás tanára.

1851-ben találkozik Arany Jánossal. A jó hangulatú látogatás után Arany Julcsa elbeszélései nyomán gazdagítja olvasókönyvét. Többször ellátogat Parádfürdőre is, ahol Bajzával és Tompával találkozik. Tompa a *Csemegek* nyelvi-stilisztikai lektorálását vállalja el, ezután, 1853-ban megjelennek az olvasókönyvek javított kiadásai, valamint 1855-ben a *Csemegek* második, javított és versekkel bővített kiadása, majd 1863-ban a díszkiadása. A már idézett Kertész József írja: „A mostani »öreg diákok« bizonyára mind emlékeznek arra az örökösen mosolygó arcú, szép, körszakállas öreg magyarruhás úrra, aki a »virágos vizsgákon« elmaradhatatlan vendégként megjelent, és akinek »Csemegek« szerint tanítottak bennünket értelmesen beszélni s tankönyveiből olvasni.”

Tanári pályafutásának új szakasza kezdődik 1852-ben azzal, hogy kinevezik a kolozsvári Református Kollégium magyar irodalom, valamint nevelés segédtanárának. Részt vállal annak a tervzetnek az elkészítésében (1855), amelynek célja egy erős teológiai és néptanítói szeminárium létrehozása Nagyenyeden. Közben 1853-ban ideiglenes helyén, Kolozsváron beindul a tanítóképző. 1855. július 4-én megválasztják az új intézmény rendes nevelés és oktatás tanárává és egyben igazgatójává, de halasztást kér, hiszen tanítványával újabb utakat tesz előbb Erdélyben, majd Ausztriában és Németországban. Hazafelé néhány napot Svájcban töltenek, és egy érdekes dunai hajóúttal fejezik be tanulmányi vándorútjukat. 12 évi együttlét után érzékeny búcsút vesz növendékétől.

Ettől az évtől kezdve elfoglalja képzőigazgatói állását, és 1869-ig hármas hivatást tölt be: a tanítóképző igazgatója, a nevelés és oktatás, valamint a magyar irodalom tanára, és az elemi fiúiskola vezetője. 1868-ban b. Eötvös József magyar közoktatási miniszter hattagú bizottságot hoz létre a népiskolai olvasó tan- és vezérkönyvek kidolgozására, amelynek Gáspár János is tagja lesz. Ugyanezen év december 18-án megtisztelő levélben bizalmasan felszólítja, hogy vállalja el Alsó-Fehér és Küküllő megyében az első osztályú tanfelügyelői tisztséget. Így válaszol rá: „Zavarba hozott: tanárságom egyike vala a legjobban jutalmazott független állásoknak, azon tanintézetnél szolgáltam, melyhez hála és kegyelet kötött... Istenben s tanácsoló legjobb embereim és barátaim támogatásában bízva elfogadtam a kegyesen felajánlott nehéz állomást s vittem és viszem egész odaadással...” Ekkor a tanfelügyelői hivatallal együtt királyi tanácsosi címet is kap.

Egy gazdag életpálya gyümölcse és alkonya

1886-ban pedagógiai munkásságának 50. évfordulóján fényes megemlékező ünnepséget tartottak. Messzi vidékekről jöttek a küldöttségek, hogy tiszteletüket tegyék. Zaida János külön kórusművet írt erre az alkalomra. A Tanító Egyesület pedig megalapította a Gáspár János-ösztöndíjat. 1891-ben, 23 évi tanfelügyelői és több mint 50 éves tanügyi tevékenység után nyugdíjba vonult. 1892 március 6-án levéltárának rendezése közben váratlanul érte a halál. A Vártemplomban ravatalozták fel, majd Maroscsúcson helyezték örök nyugalomra.

Halálának évében Fogarasi Albert rektorprofesszor az *Értesítő*ben, így emlékezik meg róla: „Ki volt Gáspár János? ...Mit köszönhet neki erdélyrészi református felekezeti középiskolánk szervezésének nagy és áldásos munkája, minő kitörölhetetlen betűkkel írta be nevét intézetünk történetébe mint a nevelés és oktatás kiváló tanára, mit vesztett el benne a népnevelés ügye, mit a társadalom: híven tolmácsolta az a kínos megdöbbenés, melyet váratlanul bekövetkezett halála okozott, az az osztatlan és országos visszhangban nyilvánuló részvét, mely sírjához kísérte...”

Mit fűzhetünk ehhez hozzá mi, a XXI. század tanítói, akik ugyanazokat a kollégiumi tölgyfalépcsőket koptattuk, mint akkoriban Gáspár János? Tudjuk róla, hogy érdeklődése, ötletei, megvalósításai százfelé ágaztak, tanított, írt, szervezett, igazgatott, irányított. Életműve gazdag összetett teljesítmény, amit manapság csak jól szervezett munkacsoportok tudnak megvalósítani.

Méltóbb példaképet ma sem állíthatunk a tanárnak, tanítónak készülő ifjúság elé, mint a „magyar mindenész” Gáspárt. Őt, aki többször megjárta Nyugat-Európa országait, megtanulta, amit érdemesnek talált, de mindig hűségesen hazatért Erdélybe, hogy tudását itthon kamatoztassa. Neve két évszázad távlatából is figyelmeztet az igazi szellemi értékre, de ugyanakkor a nemzeti hűségre, hivatástudatra és iskolaszeretetre is.

Torockószentgyörgyi és nagyenyedi emlékei

Sokáig úgy tartottuk, hogy születési helyén nem maradtak fenn látható Gáspár-emlékek. Nincs szülőház, nincs síremlék. 2003 nyarán Vincze István ny. tanító hívta fel a figyelmemet, hogy a Református Egyházközség tulajdonát képező régi Biblia címlapjának belső oldalán egy gyönyörű kézírással írt szöveg található:

„A torockószentgyörgyi helvéthitű nemes egyház egykori rendes iskolatanítója, Gáspár András felejthetetlen édes apám itt pihenő hamvainak emlékezetére, s a tisztelt egyház előttem mindig kedves emlék híveinek lelki épülésére ajándékozom üdvünknek emez örökké buzgó forrását.”

Torockószentgyörgy május 8-án

Gáspár János

*a nagyenyedi helvéthitű papnövelde r. neveléstanára
és képezde igazgató*

Ez az édesapáról írt néhány soros gyönyörű megemlékezés juttatta eszembe a közelgő 190 éves évfordulót, és ekkor álmodtam meg a lehetőségét egy ünnepségnek, amit Torockószentgyörgyön rendeznénk.

Hantz Lám Irén 2003-ban megjelentetett könyve, *A vár árnyékában*, Brassai Sámuel után megemlékezik Gáspár Jánosról, ezzel kiragadja őt a feledés homályából, és szélesebb körben népszerűsíti.

Nagyenyeden, a Bethlen Dokumentációs Könyvtárban és az Iskolai Könyvtárban gazdag anyag található például a *Csemegék* (1848), a *Magyar Olvasókönyv* (1861), a *Magyar Olvasókönyv a népiskolák számára* (1889), II. javított kiadás, a *Magyar Olvasókönyv tanulók és magánövendékek számára* (1869), *Legende romanesce pentru clasa populară* (1870), Buda, *Német Olvasókönyv, Önképzőkori Dolgozatok*. Újabb források: *150 éves a nagyenyedi tanítóképzés* (2003).

Lőrincz Konrád a felenyedi és torockószentgyörgyi tiszteletes nemrég fedezte fel és bocsátotta rendelkezésünkre a levéltárban fellelhető érdekes Gáspár-dokumentumokat, amelyek többek között tartalmazzák az 1872. június 18-án az egyházmegyei közgyűlésen Gáspár János elnöklete alatt dolgozó tanügyi bizottságnak a jelentését a népiskolák berendezéséről, a tantervekről és alkalmas tankönyvekkel való ellátásáról.

Bibliográfia

- Aknav Tibor: *Gáspár János 1816–1892. Dokumentumok*. Budapest, 2003, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.
- Bakó Botond: Egy igazi magyar mindenész. In *A Hét*. XXVII. évf. 4647 sz., 1996. november 22.
- Bakó Botond – Demény Piroska – Józsa Miklós: *150 éves a nagyenyedi tanítóképzés, 1853–2003*. Marosvásárhely, 2003, Mentor.
- Bethlen Kollégium értesítői, 1891–1892*. Kiadja az Igazgatóság, Wokál János könyvnyomdája Nagyenyed.
- Biblia*. Pest, 1859, Kiadja Heckenast Gusztáv.
- Hantz Lám Irén: *A vár árnyékában*. Torockószentgyörgy. In *Tinivár*. Kolozsvár, 2003.

- Kemény Ferenc – Fináci Ernő – Kornis Gyula: *Magyar Pedagógiai Lexikon I. rész.* Budapest, 1933, Révai Irodalmi Intézet.
- Kertész József: *Hazajáró lelkek – nagyenyedi képek.* Budapest, 1929, Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság.
- Nagy Sándor: *Pedagógiai Lexikon II. köt.* Budapest, 1977, Akadémiai Kiadó.
- Parádi Kálmán: *Az evangélium szerint reformált erdélyrészi egyházkerület fő, középfő és elemi tanodáinak állapotrajza.* Kolozsvár, 1896, Kiadta az Erdélyrészi Református Egyházkerület Igazgató Tanácsa.
- Szabó T. Attila: A nyelvész Gáspár János és román eredetű kölcsönszavaink gyűjtése. In Szabó T. Attila: *Válogatott tanulmányok, Cikkék.* Bukarest, 1972, Kriterion.